

KRIITIKATULES ON RAHVAMAJANDUSTEADUS KUI MAJANDUSPOLIITILISTE OTSUSTE BAAS

Sissejuhatavaid mõtteid hetkeolukorrast

Hiljemalt sellest ajast alates, kui üle kuue aasta tagasi puhkesid panga- ja finantskriisid, mille tagajärjel tähtsamates tööstusmaades riigivõlad katastroofiliselt paisusid, seatakse üha enam küsimärgi alla rahvamajandusteaduse postulaadid ja nendest tuletatavad majanduspoliitilised järeldused aktuaalsete probleemide lahendamiseks. Rahvamajandusteadlased vaidlevad üha tulisemalt võlakriisist väljumise pragmaatiliste viiside üle. Kas on esmatähtis riigieelarve defitsiidi vähendamine, mille lõppeesmärgiks oleks võlakoooma talutava määra saavutamine? Või peaks hoopiski riigi väljaminekuid suurendama ja järelikult eelkõige lubama riigivõla kasvu, et ergutada kogumajanduslikku nõudlust, tootmist ja majanduskasvu? Teisena kirjeldatud juhul saaks suurenevate maksutulude abil riigivõlga kergemini vähendada. Kui nende kaalutluste aluseks olevate mõjuseoste jadast „suurenev riigivõlg → suurenev majandusaktiivsus → suurenevad maksutulud“ kõrvale heita „*kausaalahela keskmine osa, saab ilmsiks selle ettepaneku vastuolulisus: Peame rohkem võlgu tegema, et saaksime oma võlgu tagasi maksta.*“¹

Nüüdseks on rahvamajandusteaduse maine niivõrd langenud, et nii mõnigi majandusteadlane esitab endale küsimuse, kuivõrd tema eriala üleüldse teaduseks nimetada saab.² Isegi asjaolu, et Rootsi Keskpank asutas 1968. aastal Alfred Nobeli mälestuspreemia³ majandusteaduse alal, mida 1969. aastast peale igal aastal ka välja jagatakse, ei vähenda niisuguseid kahtlusi sugugi.

¹ Nii umbes kõlas Rahvusvahelise Valuutafondi (IWF) peadirektori Christine Lagarde'i mõtteavaldus rahvusvahelisel konverentsil Aix-en-Provence'is juulis 2013.

Üks paljudest sarnastest arvamustest: Robert J. Shiller Yale'i Ülikoolist, Nobeli preemia laureaat 2013: Is Economics a Science? (6. november 2013) väljaandes: Jewish Business News, 01.01 2014, 13. lõik.

² Üks paljudest sarnastest arvamustest: Robert J. Shiller Yale'i Ülikoolist, Nobeli preemia laureaat 2013: Is Economics a Science? (6. november 2013) väljaandes: Jewish Business News, 01.01 2014, 13. lõik.

³ See '*Rootsi Keskpanga preemia Alfred Nobeli mälestuseks*', nagu kõlab ametlik nimi, anti 2013. aastal Eugene F. Fama'le ja Lars Peter Hansen'ile, mõlemad Chicago Ülikoolist, ja samuti ka Robert J. Shiller'ile Yale'i Ülikoolist. Neid kolme rahvamajandusteadlast autasustati tööde eest, kus nad käsitlesid küsimust, kas ja kuidas aktsiakurside arenguid saab ette ennustada. Seejuures jõuavad vähemalt Fama ja Shiller täielikult vastupidistele seisukohtadele. Fama toonitab finantsturgude efektiivsust, kuna tema uuringute kohaselt kajastub kogu oluline teave aktsiaturgude kursides. Shiller vaidleb aga samale hüpoteesile vastu; '*behavioral finance*'i tähtsa esindajana on ta seisukohal, et hinnakõikumisi finantsturgudel saab peamiselt seletada psühholoogiliste faktoritega ning et järelikult aktsiakursse kiputakse kas üle- või alahindama ja võivad tekkida ka hinnamullid. Nii kerkibki neutraalse vaatleja ette küsimus, mida tuleb arvata rahvamajandusteadusest, kui ühel ja samal aastal saavad täiesti vastupidiste järeldustega tööd preemia, mille väärtus ulatub mitmetesse miljonitesse Rootsi kroonidesse.

Peaaegu kaks aastasada valitses rahvamajandusteadust konstruksioon nimega *Homo oeconomicus*. Sellekohaselt on kõik majandavad inimesed ühesarnased. Nad olevat põhimõtteliselt rangelt ratsionaalselt tegutsevad olevused, neid juhtivat selged eelistused ja ajendavat egoistlikud huvid; nad võtvat vastu oma otsuseid täielikku turuläbipaistvust arvestades. Sellisest oletusest on tekkinud metafoor *nähtamatuust käest*, mis vabade turgude abil kõrvaldab kõik vahepeal tekkida võinud ebakõlad ja suunab põhimõtteliselt majandustegevust nii, et saavutatakse optimaalsed tulemused.¹

19. sajandi teisel poolel tegutsenud neoklassikalise koolkonna esindajad (eelkõige William Stanley Jevon, Carl Menger, Marie Esprit Léon Walras) jätsid oma kaalutlustes eelnevale analoogselt psühholoogilises komponendis inimkäitumises täiesti kõrvale. Ka Friedrich August von Hayek'i kontseptsioon põhineb eeldusel, et igakülgsest informeeritud majandustegevuse subjekt toimib alati ratsionaalselt ja egoistlikult. Sellisel – küll modifikatsioonidega – eeldusel põhinevad suures osas ka neoliberaalse koolkonna (Milton Friedman; Saksamaal Alfred Müller-Armack, Wilhelm Röpke ja Ludwig Erhard) seisukohad. Kirjeldatud eeldus oli vundamendiks rahvamajandusteaduse matemaatilisel käsitlemisel. Niimoodi tekkiski illusioon, et on võimalik eemaldada sotsiaalteadustest ja marginaalanalüüsi kasutades saada väga täpseid tulemusi nagu loodusteadustes.

Kõige mõjukam rahvamajandusteadlane, kes sellise majandusteoreetikute soovmõtleamise küsitavuse ilmekalt esile tõi, oli John Maynard Keynes: "*Most, probably, of our decisions to do something positive, the full consequences of which will be drawn out over many days to come, can only be taken as the result of animal spirits – a spontaneous urge to action rather than inaction, and not as the outcome of a weighted average of quantitative benefits multiplied by quantitative probabilities.*"² Viimatised kriisid ongi näidanud, et John Maynard Keynes'il oli õigus. Oma avalikes väljaütlemistes on ta ikka ja jälle viidanud sellele, et iseenese hooleks jäetud turumajandus on oma olemuselt ebastabiilne. Siinkohal leiab taas kinnitust analoogia loomade käitumisviisidega, kui jälgida finantsturgudel tegutsejate karjakäitumist ja grupimõtlemist, mis pahatihti kaldub kas liialdatud optimismi või pessimismi. Ka muudes majandusvaldkondades võib täheldada sarnast fenomeni, kuigi mitte nii drastilistes vormides nagu ülimalt muutlikel finantsturgudel.

Joseph Stiglitz on arvamisel, et turumajanduslike süsteemide ebastabiilsus tuleneb puudulikkusest informeeritusest. Seejuures peab ta silmas asümmeetrilist

¹ See piltlik väljend ei pärine mitte Adam Smith'ilt, nagu tänapäeval tihti ekslikult arvatakse, vaid õpetlane üksnes kasutas tollel ajal täiesti tavalist kõnekäändu teatud seoste selgitamiseks. Smith uuris individuaalse käitumise psühholoogilisi ja moraalfilosoofilisi põhimõtteid. Aastasadade kulgedes on see unustusehõlma vajunud ja sellest kiputakse tänapäeval mööda vaadata. Tema jaoks oli majandusteadus moraalfilosoofia alldistsipliin. (Smith, A., *The Theory of Moral Sentiments*, Edinburgh 1759)

² Keynes, J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London 1936, pp. 161-162; Akerlof, G. A./Shiller, R. J., *Animal Spirits, How Human Psychology Drives the Economy, and Why it Matters for Global Capitalism*, Princeton/Oxford 2009.

informatsiooni, mille puhul ühed inimesed teavad midagi, mida teised ei tea. Stiglitz'i jaoks ongi *nähtamatu käsi* seepärast nähtamatu, kuna tegelikult pole seda üldse olemaski. Järelikult ei suuda turud ilma pädevate riigipoolsete regulatsioonideta ja vahelesekkumisteta juhtida majandust samaaegselt nii ökonoomselt kui ka edukalt.¹

Eelmise sajandi seitsmekümnendate aastate keskpaigast alates hakkas kasvama vastuseis ratsionaalsusest juhitud kasumaksimeerija teoreetilise mudeli suhtes. Selliselt konstrueeritud mudelid jätavad kõrvale inimmotivatsiooni olulised determinandid. Rahvamajandusõpetuslikes käsitlustes on seepärast hakatud üha enam arvestama psühholoogia-, bioloogia- ja neuroloogiatõdedega. Niisugusest lähenemisest on välja kasvanud käitumisökonomika ('behavioral economics').² Kõige olulisem väide kõlab järgmiselt: *Homo oeconomicus* 't pole üldse olemas. Kui seda konstruktsiooni veel tänapäeval kasutataksegi, siis võib seda pidada mudelihullude majandusteadlaste luuluks. Inimene on äärmiselt keeruline olend. Vastupidiselt neoliberaalsele käsitlusele on tema käitumine instinktiivne, vastuoluline, irratsionaalne, sagedasti mõjutatav ühiskondlikust keskkonnast – näiteks reklaamist või valitsevast arvamusest – ja tihti ka emotsioonidest juhitud. Ei saa väita, et inimese käitumine on alati egoistlik, vaid see põhineb sageli ka moraalipõhimõtetel, mida on kujundanud kasvatus, iseloomuomadused ja intelligentsitas. Inimene võib oma käitumises juhinduda üleüldise heaolu eetilistest kaalutlustest või religioossetest veendumustest või olla ka ususektide või fundamentalistide poolt eksiteele viidud.

Nii tarbijad kui ka ettevõtjad pole ilma hingeta kalgid arvestajad, kes arvutavad välja iga tulevikus võimaliku sündmuse toimumise tõenäosuse ja teevad oma otsused üksnes saadud tulemuse alusel. Isegi kui nad oma põhiolemuselt on rangelt ratsionaalsust arvestavad majandussubjektid, ei saa nad reaalses maailmas tegutseda nagu *Homines oeconomici* ja igal juhul saavutada püstitatud eesmärgid. Nad ei ole võimelised ette nägema kõiki võimalikke tulevikus toimuvaid sündmusi. Inimesed langetavad oma otsused alati suuremal või vähemal määral ebakindluse faktori mõju all. Ebakindluse määr on seda suurem, mida kaugema tulevikuga on tegemist. Majandustegevuses otsuste langetamise, tegelike toimingute ja tulemuste ajalist järgnevust võivad mõjutada ettenägematud sündmused ümbritsevas keskkonnas ja nii tunduvalt tegelikku lõpptulemust muuta.

Kuhu inimeste poolt algatatud arengud lõppkokkuvõttes välja viivad, on niisiis algusest peale ebakindel. See kehtib nii iga üksiku inimese kui ka kogu rahva kohta. Järelikult võivad rahvamajandusteaduse postulaadid ja nendel tuginevad majanduspoliitiliste meetmete oodatavad tulemused olla kõigest piiratud määral

¹ Stiglitz, J. E., *Making Globalization Work*, New York 2006, Preface, p. 7.

² Inimkäitumise anomaaliade põhjaliku käsitluse leiab teosest: Kahneman, D./Tversky, A., *Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk*, *Econometrica*, Vol. 47 (March 1979), pp. 263-292.

saavutatavad. On illusoorne uskuda, et teatud mudelid¹ kasutades saab makromajanduslikke arenguid täpselt kirjeldada, rääkimata nende kindlast prognoosimisest. Rahvamajandusteadusel tuleb üle saada harjumuspärasest '*ceteris-paribus*'-mõtlemisest ja sellest tekkinud tunnelnägemisest.

Majandus ei allu loodusteaduste seadustele, mida iseloomustab selge kausaalsus, st põhjuse ja tagajärje seos. Majanduses toimuva määrab põhiliselt lihast ja verest inimeste tegutsemine, niisiis otsustavaks teguriks on majandussubjektid, kes spontaanselt muudavad oma arvamust ja võivad käituda oodatust täiesti erinevalt. On ekslik uskuda, et on võimalik kirjeldada ja prognoosida majandusprotsesse, kasutades matemaatilisel struktureeritud ja statistilisel alusel koostatud mudeleid. Rahvamajanduslike mudelite kohta on avaldatud arvamust, et need *describe people rather than magnetic resonances or fundamental particles*.²

Finantsturgudel on madalate intresside faasis täheldatud ebatüüpilisi arenguid. Positiivsed konjunktuuriandmed toovad endaga tavaliselt kaasa turgude elavnemise ja kursside tõusu. Kogemused on aga näidanud, et ülilõdva intressipoliitika mõjul võivad tekkida vastupidised reaktsioonid. See juhtub siis, kui turul osalejad kardavad, et pangad pöörduvad peagi kriisiaegse rahapoliitika juurest tagasi normaalse rahapoliitika juurde. Teisest küljest võivad likviidsuse külluslik tagamine ja madalad intressid kaasa tuua selle, et investorid hakkavad suurema kasumi saamiseks rohkem riskima. Järelikult tõuseb ekstsesside tekkimise oht. Ka ettevõtete investeerimiskäitumine näitab ebakindluse märke, kuna otsustajatel pole teada, kas ja millal on oodata suunamuutust keskpanga poliitikas ja kogu majanduse arengus.

Ei piisa sellest, kui uuritakse nappide ressursside tekkimist, jagamist ja kasutamist. Seeläbi kirjeldatakse üksnes puhast vahetusmajandust. Nii palju kui võimalik, tuleb uurimistegevuses arvestada rahaga varustatud ja finantsturge, sotsioloogia-, psühholoogia, neuroloogia- ja bioloogiateadmisi, samuti filosoofilisi, eetilisi ja etnilisi aspekte. Ainult siis, kui õnnestub rahvamajandusteadust senisest rohkem siduda teiste teadusharude saavutustega, saab see teadus muutuda realsusele lähedasemaks ja usutatavamaks ning seega pakkuda majanduspoliitikale pädevat baasi otsuste tegemiseks.

Aprill 2014

Manfred O. E. Hennies
Kiel/Warder
Saksamaa

Matti Raudjärvi
Tallinn/Pirita-Kose ja Pärnu
Eesti

¹ Rahvamajandusteadlane kasutab oma teoreetilistes arutlustes mingeid oletusi tehes tihti ähmast väljendit '*ceteris paribus*', mis mõjub teataval määral nagu ennetav pattude andeksandmine.

² Shiller, R. J., Is Economics a Science? (06.11.2013) väljaandes: Jewish Business News, 01.01.2014, 13. lõik.